

Tomi Janežič, Žiga Vukšinič in Nejc Okorn¹

Psihodrama na Slovenskem: Intervju s Tomijem Janežičem

*Psychodrama in Slovenia:
Interview with Tomi Janežič*

1. Kaj so bili ključni trenutki v razvoju psihodrame v Sloveniji?

Če govorimo o zadnjih desetih, dvajsetih letih, ko se je psihodrama začela razširjati tudi v Sloveniji, je bil eden od ključnih trenutkov verjetno mednarodna psihodramska edukacija, ki jo je v Zagrebu pod vodstvom dr. Vladimirja Miloševića od leta 2004 organiziral beograjski Inštitut za psihodramo v sodelovanju s Hrvaškim psihodramskim društvom in kasneje z zagrebškim Centrom za psihodramo. Iz Slovenije sta se leta 2004 v to edukacijo vključili omenjeni psihologinja doc. dr. Simona Prosen, docentka za področje razvojne psihologije na Pedagoški fakulteti Univerze v Ljubljani, in socialna pedagoginja Vladka Pacek, direktorica Varstveno delovnega centra INCE Mengeš, leta 2006 pa tudi jaz. Leta 2011 in 2012 so se edukaciji iz Slovenije priključili še drugi (2011: Mateja Svet, Ana Rokvič, Jaka Sotlar, 2012: Irena Strelec). Upam, da v teh prvih generacijah nisem koga pozabil.

Slovensko društvo za psihodramo je bilo ustanovljeno leta 2008, istega leta je v Lipici organiziralo tudi *Medkulturne študijske dneve psihodrame* (*Crosscultural Training Days in Psychodrama*), na katerih so kot trenerji in supervizorji sodelovali Peter Haworth, Susie Taylor, Oded Nave, Hannes Krall, Slavko Mačkič, Vladimir Milošević in drugi.

Z uspešnim zaključkom zagrebškega študija leta 2010 (Simona Prosen, Vladka Pacek) in leta 2012 (Tomi Janežič) smo v Sloveniji tako dobili prve certificirane (ECP) psihodramske psihoterapevte. Glede na evidenco EAP imamo trenutno Evropski certifikat za psihoterapijo za področje psihodrame v Sloveniji: Vladka Pacek, Tanja Stanković, dr. Irena Strelec in jaz.

¹ Red. prof. Tomi Janežič, gledališki režiser, psihodramski psihoterapevt AGRFT Univerze v Ljubljani, tomi.janezic@guest.arnes.si
Žiga Vukšinič in Nejc Okorn sta študenta dodiplomske stopnje psihoterapevtske znanosti na Fakulteti za psihoterapevtsko znanost Univerze Sigmunda Freuda v Ljubljani, ziga.vuksinic@gmail.com

Tudi že pred vsem omenjenim so se posamezniki pri nas ukvarjali s psihodramo. Ena od pionirk pri nas je bila dr. Marinka Pahole, ki je psihodramo izvajala na Univerzitetni psihiatrični kliniki v Ljubljani in v devetdesetih objavila nekaj člankov s področja psihodrame (npr. *Psihodrama – diagnostični in terapevtski pristop k motnjam hranjenja; Psihodrama kot metoda vzgoje odraslih; Družinska miza kot oder odigravanja notranjih dram* itd.). Kot študent AGRFT sem bil v zgodnjih devetdesetih na njeni delavnici, kjer smo se študentje seznanjali s psihodramo. Na Univerzitetni psihiatrični kliniki v Ljubljani je, kolikor vem, vrsto let v hospitalni obravnavi uporabljal elemente psihodrame tudi Brane Kogovšek. Prav mogoče je, da je bil še kdo, ki se je v preteklosti pri nas ukvarjal s psihodramo.

Če govorimo o zadnjih dvajsetih letih, je leta 2000 v založbi Inštituta Antona Trstenjaka izšla knjiga *Skupine, njihova dinamika in psihodrama*, prvi slovenski prevod besedil Jakoba Levyja Morena in Zerke Toeman Moreno. Istega leta je npr. Vladka Pacek diplomiral z diplomskim delom *Psihodrama*, pred tem je že leta 1992 z diplomsko nalogo *Psihodrama* diplomiral Erika Šešek.

Tega leta (2000) smo v okviru Studia za raziskavo umetnosti igre organizirali psihodramsko delavnico pod vodstvom srbskega dramaturga in psihodramatika Milana Madjareva. Izkustvene psihodramske delavnice z gosti iz tujine (Sue Daniel, Dušan Potkonjak, Hedva Novich, Vladimir Milošević, Lada Kaštelan, Irena Ristić in drugi) smo od takrat redno organizirali vse do danes ter leta 2018 na Kruščah tudi prvi *Mali festival psihodrame*.

Leta 2018 je Slovensko društvo za psihodramo (ki je vse od ustanovitve prav tako organiziralo delavnice z gosti: Susie Taylor, Maurizio Gasseau, Vladimir Milošević itn.) vzpostavilo večletno izobraževanje iz psihodramske psihoterapije (študiju so se priključili posamezniki iz različnih poklicev: kar nekaj psihiatrov in drugih, ki se klinično ukvarjajo s področjem mentalnega zdravja, po drugi strani pa tudi posamezniki iz gledaliških poklicev, ki jih psihodrama zanima zaradi povezav z njihovimi področji), izšla pa je še ena dragocena knjiga v slovenščini s področja psihodrame, knjiga Vladimirja Miloševića: *Psihodrama – Sprememba skozi akcijo* v založbi Primus. Dr. Milošević se je z letom 2012 zaposlil v Psihiatrični bolnišnici Idrija, kjer je začel uvajati psihodramsko metodo ter jo predstavljati tudi v slovenskem psihiatričnem kontekstu.

Občasno izobraževanje na področju psihodrame je v Sloveniji v zadnjih letih izvajal tudi dr. Dušan Potkonjak, psihodrama pa se je pojavila tudi na kurikulumu študija Pomoči z umetnostjo na Pedagoški fakulteti ter kot izbirni predmet na Akademiji za gledališče, radio, film in televizijo. Nimam natančnih podatkov, če so v zvezi s psihodramo potekala tudi morebitna druga izobraževanja pri nas - bržkone je kaj moralo obstajati - ali če so se morda posamezniki izobraževali drugod v tujini.

Kakorkoli že, slovenski psihodramatiki se že nekaj časa redno in aktivno udeležujejo izpopolnjevanj pri nas in v tujini (IAGP International Psychodrama Conferences – International Association for Group Psychotherapy and Group Process, FEPTO Meetings – Federation of European Psychodrama Training Organisations, EAP Conferences – European Association for Psychotherapy, Cross Cultural Training Days in Psychodrama, International Spring Academy, Študijski dnevi Slovenske krovne zveze za psihoterapijo ter drugih mednarodnih srečanj, konferenc, delavnic, predavanj, simpozijev itn.).

Kar nekaj psihodramskih psihoterapevtov ima vsaj izkušnje, če ne celo zaključeno izobraževanje tudi iz drugih psihoterapevtskih pristopov, npr. skupinska analiza, sistemska psihoterapija, transakcijska analiza, transgeneracijska terapija (ITTA), jungovska psihoterapija (IAAP) itn. ali umetnostne terapije. Psihodrama je kot metoda med drugim specifična v tem, da je znotraj njenih tehnik mogoče aplicirati znanja iz zelo različnih psihoterapevtskih pristopov: psihoanalize, psihodinamske psihoterapije, eksistencialne psihoterapije, gestalt psihoterapije, integrativne psihoterapije, transakcijske analize, transpersonalne psihoterapije, sistemske in realitetne terapije itn., hkrati pa je njene tehnike mogoče uporabiti na različnih področjih, ki niso psihoterapija. Bržkone se je zaradi tega v psihodrami razvilo veliko različnih vej/pristopov, od klasične psihodrame do analitične psihodrame, jungovske psihodrame itn., čeprav je med vsemi še vedno najbolj zastopana klasična psihodrama.

2.

Kako se je razvijala psihodrama v sosednjih državah?

Omenili ste beograjski Inštitut za psihodramo in psihodramsko edukacijo v Zagrebu...

Če govorimo o prostoru bivše Jugoslavije, je bil eden najzaslužnejših za promocijo klasične psihodrame srbski psihiater, psihodramatik in skupinski analitik dr. Dušan Potkonjak, ki se je s psihodramo srečal v 70-ih letih, se educiral pri Britanskem psihodramskem društvu v Londonu v 80-ih, ko je v Beogradu začel organizirati prve delavnice britanskih psihodramatikov ter prvo edukacijsko in izkustveno psihodramsko skupino v Jugoslaviji.

Drugo ključno ime je prof. dr. Staniša Nikolić, profesor emeritus otroške in adolescentne psihiatrije Medicinske fakultete Univerze v Zagrebu, ki je leta 1979 po subspecializaciji iz psihoanalize v Parizu pri prof. dr. Sergeu Leboviciju, utemeljitelju analitične psihodrame, s kolegi prim. dr. Marijo Čiček, prim. dr. Željkom Borovečkim in prof. dr. Vladimирjem Grudenom na takratnem zagrebškem Centru za mentalno zdravje (danes Klinika za psihološko medicino) kot novo metodo uvedel analitično psihodramo.

Leta 1993 je izšla knjiga o analitični psihodrami Staniša Nikolić, Marija Čiček, Željko Borovečki: *Drama i psiha – Teorija i praksa scenske psihoterapije* (Nolit, Skopje, 1993), dve leti kasneje je dr. Staniša Nikolić izdal priročnik *Psihodrama: priročnik za konzultante mentalnog zdravlja i psihoterapevte* (1995) ter leta 2004 knjigo *Analitička psihodrama*.

Tako dr. Potkonjak kot dr. Nikolić sta zaslužna, da se je pod njunim mentorstvom s psihodramo srečala vrsta bodočih psihodramskih psihoterapevtov, ki so kasneje organizirali psihodramska izobraževanja v Beogradu in Zagrebu, sčasoma tudi drugod. Eden od njih je dr. Vladimir Milošević, ki je zaslužen za vse večjo prisotnost psihodrame v Sloveniji.

3. **Ko je govora o psihodrami, v medijih zasledimo kar nekaj intervjujev tako z dr. Miloševićem kot z vami...**

Psihodrama se je pri nas verjetno popularizirala tudi skozi sodelovanje z gledališkimi in drugimi umetniki ter na filmu (tako dr. Milošević kot jaz sva sodelovala pri več filmih), kar je – predvsem zaradi medijske prisotnosti – pripeljalo tudi do večje prepoznavnosti te metode in interesa zanjo. Lepota te metode je med drugim ta, da (lahko) povezuje svet psihiatrije in svet umetnosti.

4. **Je tako prišlo tudi do vajinega sodelovanja? Skupaj že nekaj časa vodita psihodramsko skupino, organizirala pa sta tudi delavnice na temo umetnosti in travme, identifikacije in distance v življenju, igri in psihodrami, o psihologiji ustvarjalnosti itd.**

Rekel bi, da ja. Dr. Milošević je odličen poznavalec in ljubitelj umetnosti, mene pa je iz umetnosti pot nepričakovano peljala tudi v psihoterapevtske vode. Gre za dragoceno sodelovanje, ko je govora o raziskovanju ustvarjalnosti v najširšem smislu. Iz ideje srečevanja umetnikov in strokovnjakov s področja mentalnega zdravja je nastal tudi že omenjeni mali festival psihodrame.

5. **Kaj so bile ključne dileme/problemi v razvoju psihodrame v Sloveniji?**

Mislim, da je bila ključna ovira pri tem, da bi bila psihodrama v Sloveniji bolj prisotna že prej, odsotnost ustrezne edukacije. S tem, ko se je pojavila možnost edukacije v Zagrebu in kasneje tudi v Sloveniji, so bili vzpostavljeni pogoji za razvoj. Pomembno se zdi, da se danes v tem pristopu v Sloveniji (končno) izobražujejo psihiatri in psihologi ter drugi delavci s področja mentalnega zdravja, hkrati pa tudi umetnostni terapevti, gledališki umetniki in drugi.

6. **Kakšni so bili odnosi med institucijami, združenji, ustanovami, ki so bile ključne za razvoj psihodrame v Sloveniji?**

Sodelovalni in povezovalni. Težko bi si predstavljali drugače, glede na to, da nas je bilo in nas je še vedno relativno malo.

7. **Kako se je sploh začel psihodramski pristop in kako se je razvil?**

Psihodrama je akcijska oblika skupinske psihoterapije, ki jo je razvil Jacob Levy Moreno v prvih desetletjih 20. stoletja na Dunaju (in kasneje v New Yorku) in je sčasoma postala znana in v stroki uveljavljena po vsem svetu. Moreno je z razvojem psihodrame in sociometrije po mnenju mnogih utemeljitelj skupinske psihoterapije.

Bržkone je bil za razvoj psihodrame kritičen čas okrog leta 1934, ko Moreno objavi knjigo "Who Shall Survive?". Približno v tistem času in kasneje stopi v stik z Morenom vse več psihiatrov in psihologov. Nekateri bodo postali svetovno znani psihoterapevti, ki bodo razvili svoje metode. Pogosto se v tem kontekstu omenjajo imena F. S. Perls (gestalt), E. Berne (transakcijska analiza), S. H. Foulkes (skupinska analiza), Petzold (integrativna terapija), Virginia Satir (družinska terapija) in drugi. Na njegove odprte seanse prihajajo mnogi pedagogi, psihologi, sociologi, umetniki.

Najbrž ne bi bilo korektno reči, da so se vsi pri njem šolali. In bi bilo potrebno razložiti, kdo se je dejansko šolal, kdo je zgolj prišel v stik z njegovo metodologijo in/oz. kdo je bil pod vplivom njegovih idej. Pri tem ni nujno vsa literatura v pomoč, ker lahko ponuja tudi nasprotujoče si, neredko pa tudi napačne podatke.

A karkoli že, vsaj dve knjigi – knjiga Karen Gail Lewis *Variations on Teaching and Supervising Group Therapy*, bržkone na podlagi uvoda urednika Jonathana Foxa v knjigo J. L. Moreno: *The Essential Moreno: Writings on psychodrama, Group Method, and Spontaneity*, navajata, da je malo znano dejstvo, da so bili v 30ih in 40ih letih Morenovi študentje Fritz Perls, Eric Berne, Marion Chace (dance therapy), Theodore Sarbin (role theory) in Ronald Lippitt (group dynamics, sensitivity group) itd. Nisem prepričan, da to povsem drži, glede na to, da je npr. Perls v ZDA emigriral šele leta 1946. Po nekaterih virih, naj bi se z Morenom srečala šele v 50ih letih.

A poanta je naslednja: 30-a leta so bila izredno pomembna za začetek širjenja Morenovih idej. Leta 1932 naj bi Moreno (tako sam pravi) prvič uporabil termin "skupinska psihoterapija" v nagovoru Ameriškega psihiatričnega društva.

Dve leti kasneje se zgodi že omenjena knjiga "Who Shall Survive?", ki postane v strokovnih krogih odmevna, za Morenovo delo pa v obdobju, ki sledi, takorekoč eksponentno narašča interes. Verjetno bi bili danes presenečeni nad tem, kako vplivne in za stroke aktualne so postale njegove ideje in metode.

Leta 1936 v bližini New Yorka ustanovi senatorij Beacon, ki deluje kot psiho-terapevtski center za zdravljenje in kot mednarodni center za edukacijo psihoterapevtov-psihodramatikov. Eden od prelomnih trenutkov za širitev psihodrame se v 30ih letih zgodi z ameriškim psihiatrom Karlom Menningerjem, ki v Topeki v Winter General Hospital (vz)postavi gledališče (za) psihodrame(o).

V istem obdobju Moreno leta 1937 ustanovi publikacijo *Sociometrija* (*Sociometry: Journal of Interpersonal Relations*) ter prvič uporabi izraz „interpersonalne relacije“ (medosebni odnosi), menda veliko pred H.S. Sullivanom. V uredniškem odboru so bili ugledni člani: filozof, psiholog in pedagog John Dewey, sociologa Read Bain in Paul F. Lazarsfeld, psiholog Gardner Murphy, antropolog George Murdock in celo ekonomist Wesley Mitchell. Za revijo so med drugim pisali psihiater Adolph Meyer, socialni psiholog Kurt Lewin, psihiater in edukator Rudolf Dreikurs, antropologinja Margaret Mead, Georgea Gallupa (statistika) itd.

V poznih 30ih letih se Moreno poveže z vrsto psihiatrov, psihologov in sociologov, ki pridejo v Beacon, že pred tem, leta 1935 naj bi ga (po Morenovih besedah) obiskal Kurt Lewin, leta 1941 pa se konference sociometrije, skupinske psihoterapije in psihodrame v Beaconu udeležijo (že omenjeni) Adolf Meyer, sociologi Leonard S. Cottrell, George A. Lundberg in (že omenjeni) Paul F. Lazarsfeld, (že omenjena) Margaret Mead, psihiater Ralph S. Banay, (že omenjeni) George P. Murdock, socialni psiholog Theodore M. Newcomb, psihiatra in nevrologa S. Bernard Wortis in Bruno Solby, psiholog Werner Wolff ter mnogi drugi. Gre za ugledna imena tistega časa, ki pričajo o vse večjem Morenovem vplivu. Na konferenci naj bi nastali načrti za oblikovanje American Society of Group Psychotherapy and Psychodrama, prvega poklicnega združenja skupinskih psihoterapevtov, kar se tudi zgodi leta 1942.

Kasneje se z otvoritvijo Inštituta sociometrije v New Yorku in Inštituta za psihodramo (v obdobju 1942-1952) skupinska psihoterapija, psihodrama in sociometrija (po Morenovih besedah) še bolj razširi po ZDA in v Evropi. (Rene F. Marineau navaja, da so njegove odprte seanse vzbudile veliko interesa in privabliale strokovnjake z različnih področij. Med njimi naj bi bili Fritz Perls, S. H. Foulkes, Margaret Mead in Eric Berne.)

8. **Zanimivo se zdi, da se je psihodrama širila tudi v času druge svetovne vojne in v letih takoj po njej...**

Štirideseta leta so bila leta ekspanzije psihodrame. Morenova pomembna sodelavka je bila njegova tretja žena Zerka Telman Moreno, s katero se je poročil leta 1949. Poročni par Moreno je bil neumoren v svojih organizatorskih, inovatorskih in publicističnih dejavnostih. Njuna metoda se začne uporabljati v velikem številu različnih institucij: v šolah, vojski, edukacijah za managerje, rehabilitacijskih programih, treningih za različne profesionalne vloge od učiteljev do prodajalcev.

Psihiater Ronald Hargreaves naj bi leta 1944 pisal Foulkesu in mu poslal Morenove članke o sociometriji z izrecnim navodilom, da jih posreduje tudi kolegom na Northfieldu². Različni avtorji pišejo o vplivu, ki naj bi ga to imelo na dejavnosti v bolnišnici. Foulkes naj bi sicer v različnih pogledih bil kritičen do Morenovih idej, a hkrati naj ne bi bilo dvoma o tem, da so se Morenove ideje vključile v tamkajšnji sistem, Mary Levens pa opisuje tudi Foukesovo integracijo psihodrame v razvoj terapevtskih skupnosti.

Fitzpatrick naj bi obiskal Morenov inštitut v New Yorku, kar naj bi botrovalo publikaciji Sutherland, J.D., and Fitzpatrick, G.A. "Some Approaches to Group Problems in the British Army", *Group psychotherapy: a symposium* (uglednih avtorjev J.J. Rees, Hargreaves, Main, Wilson, Bion, Foulkes, Rickman, Trust, Bridger, Sutherland) (1945)

Leta 1945 je Moreno več mesecev predaval na Kliniki Tavistock. Med leti 1945 in 1952 Moreno poučuje tudi na vrsti ameriških univerz. (Na New York University je bila med njegovimi kolegi npr. ameriška psihologinja in umetnica Margaret Naumburg, ena prvih in glavnih teoretičark umetnostne terapije.)

9. **Gre torej za različne vrste neposrednih in posrednih vplivov...**

...ki jih Morenu različni avtorji tudi priznavajo. Morda je med bolj zanimivimi protestno pismo Maslowa reviji *Life*, ko je ta predstavljala geštalt terapijo Fritza Perlsa, ne da bi omenila Morena. Ali Berneova konstatacija "Morenovega problema" akcijskih psihoterapevtov: dejstvo, da je skoraj vse znane tehnike preizkusil že Moreno v psihodrami, tako, da je težko, da bi kdo prišel na dan s kakšno izvirno idejo.

V že omenjeni reviji *Sociometrija* je bil objavljen npr. prvi članek Marian Chace o terapiji s plesom. Moreno je pomagal organizirati več konferenc, ki so predstavljale nove pristope ter vzpodbujal nove ideje, med drugim omenjeno družinsko terapijo Satirove, koncept terapevtske skupnosti Maxwella Jonesa itd. Veliko avtorjev se strinja, da naj bi Moreno inspiriral več inovatorjev v polju skupinske psihoterapije, nekateri omenjajo njegov vpliv v svojih knjigah, med drugim ameriški psiholog William Schutz (1971), pa - kot rečeno - Berne (1970) in Maslow (1968) in drugi. Vsi naj bi sodelovali na odprtih seansah psihodrame, ki jih je vodil v New Yorku.

10. **Kako je bilo z organiziranostjo?**

Leta 1951 Moreno organizira Mednarodno komisijo za skupinsko psihoterapijo (International Committee of Group Psychotherapy) z namenom definiranja

² Hollymoor Hospital, Northfield, Birmingham, psihiatrična bolnišnica znana po skupinski psihoterapiji v času druge svetovne vojne, kjer so delovali Wilfred Bion, John Richman in Siegfried Foulkes

poklicnih standardov v skupinski psihoterapiji, ki se kasneje razširi in preimenuje v Mednarodni svet za skupinsko terapijo (International Council of Group Psychotherapy) ter organizira mednarodne kongrese skupinske psihoterapije. Prvi je leta 1954 v Torontu.

Leta 1964 je ob Morenovi podpori organiziran prvi Mednarodni kongres psihodrame v Parizu. Mimogrede, kot zanimivost: Takratno Morenovo demonstracijo psihodrame so v skupini več sto sodelujočih snemale tudi filmske kamere. Pozabil sem, kaj se je zgodilo s filmom in ali je dosegljiv. Vsekakor pa bi ga bilo zanimivo videti. Tako kot si je bilo zanimivo ogledati film, ki so ga pred dvema letoma našli v arhivih francoske televizije. Gre za posnetke Roberta Rossellinija (!), ki je leta 1956 snemal delavnico Televizija in psihodrama, ki jo je Moreno s sodelavci (predvsem Anne Ancelin Schützenberger) vodil za televizijske voditelje. Direktor fotografije ni bil nihče drug kot takrat mladi, še ne dvajsetletni Claude Lelouch, kasneje znameniti francoski režiser.

Seriji organiziranih kongresov pa sledi čez nekaj let tudi prvi Mednarodni kongres sociometrije v Badenu (Avstrija) leta 1968. Moreno je kot misionar potoval po svetu in širil psihodramo vse do leta 1974, ko doživi nekaj manjših možganskih in srčnih kapi, po katerih ostane privezan na posteljo. Istega leta umre. Po njegovi smrti ima velike zasluge za nadaljnji razvoj in širjenje psihodrame Zerka Telman Moreno, ki je nadaljevala z organiziranjem edukacij iz klasične psihodrame in sistematizacijo Morenovega dela.

11. **Kako je z razširjenostjo psihodrame danes v Evropi in po svetu?**

Psihodrama je kot skupinska psihoterapija danes razširjena in uveljavljena po vsem svetu. Za razvoj psihodrame v Evropi ima med drugimi velike zasluge Marcia Karp, Morenova učenka, ki je s svojim možem Kenom Spraqueom ustanovila psihodramski center v Holwellu (Holwell Centre for Psychodrama and Sociometry, Devon) v Veliki Britaniji, ki je dolgo bil najpomembnejši edukacijski center v Evropi.

12. **Kako je z edukacijo pri nas? Nekaj ste o tem povedali že na začetku...**

Konec 80ih se začne, kot sem, mislim, že omenil, organizirana psihodramska edukacija tudi v bivši Jugoslaviji na iniciativo beograjskega psihiatra dr. Dušana Potkonjaka. Trenutno potekajo edukacije, priznane s strani FEPTO - Federation of European Psychodrama Training Organisations in EAP - European Association for Psychotherapy z možnostjo pridobitve certifikata ECP (European Certificate for Psychotherapy) v Beogradu in Zagrebu, leta 2018 pa se je, kot sem že rekel, edukacija začela tudi v Sloveniji pod vodstvom Simone Prosen, Vladke Pacek in Vladimirja Miloševića.

13. **Kako poteka edukacija?**

Edukacija Inštituta za psihodramo npr. traja več let ter vključuje terapevtsko-izkustveno delo, metodologijo psihodrame, teoretsko delo, samostojno vodenje psihodramske terapevtske skupine, supervizijsko delo, terapevtsko-izkustveno delo v okviru individualne terapije ter psihoterapevtsko izkustveno delo v okviru drugih psihoterapijskih modalitet s skupnim številom, če se ne motim, cc. 2000 ur.

Posebnost psihodramske edukacije je (ob rednih esejih, seminarjih ter zaključnem eseju o večletnem osebnem procesu ter zaključni teoretični nalogi) praktičen izpit. Posamezni kandidat prevzame skupino ter jo vodi skozi vse faze (ogrevanje, psihodramska akcija, sharing) v okviru 2 in pol urne seanse. Kasneje vodi proces, v okviru katerega obravnava skupinski in protagonistov proces ter utemeljuje svoje postopke in odgovarja na morebitna vprašanja ali pripombe komisije.

14. **Kakšni so standardi izobraževanja in usposabljanja v preteklosti in danes? Kako so bili določeni in kdo jih je razvil?**

Minimalen standard FEPTO (Federation of European Psychodrama Training Organisations) je 880 ur edukacije, ki vključuje trening in psihodramsko prakso oz. osebno izkušnjo v kontinuirani psihodramski skupini, teorijo in tehnike, vadbo za vodenje, supervizijo (tako posredno kot neposredno) itd. Pogoj je tudi najmanj visoka izobrazba na relevantnem področju, ustrezna procedura ob vpisu, evalvacija v različnih fazah študija itd.

FEPTO je bil ustanovljen leta 1996. Že v sedemdesetih letih je v Evropi vrsta organizacij nudila mednarodne seminarje. Leta 1972 se je npr. srečanja v Louvainu (Leuven) udeležilo 106 udeležencev iz 8 evropskih držav, kasneje je bilo takšnih srečanj še več. Pobuda za oblikovanje evropske zveze, ki bi povezovala organizacije, ki se ukvarjajo s psihodramsko edukacijo, je nastala leta 1992 na kongresu IAGP (International Association for Group Psychotherapy). Prvo srečanje leta 1993 v Stockholmu so organizirali Grete Leutz, tesna Morenova sodelavka, Pierre Fontaine, ki se je psihodramsko izobraževal pri Anne Ancelin Schützenberger (še enem ključnem imenu za razvoj psihodrame, ki sem jo že prej omenil) ter švedski psihodramatik Göran Högborg. Sprva so se letna srečanja imenovala ESCOPE (European Study and Co-ordination of Psychodrama Education), kasneje so postale FEPTO konference, ki vsako leto potekajo v drugi državi. Članic FEPTO je približno 75 organizacij iz 27 evropskih držav.

V Ameriki obstaja American Board of Examiners in Psychodrama, Sociometry and Group Psychotherapy, ki ima daljšo zgodovino in je bil ustanovljen leta 1975, da bi vzpostavil poklicne standarde na področju psihodrame, sociometrije in skupinske psihoterapije ter podeljeval certifikate na podlagi teh standardov. Dejansko se je vprašanje certificirane edukacije odprlo, ko je bil

Moreno še živ in že v zgodnjih 60ih letih je obstajal Board of Examiners, ki se je kasneje razpustil ter bil ponovno vzpostavljen na pobudo American Society of Group Psychotherapy and Psychodrama (ASGPP). Člani petčlanske komisije, ki je imela nalogo oblikovati neodvisni svet (Board of Examiners), so bili: Robert Siroka, Jim Enneis, Jim Sacks, Don Clarkson in Dale Richard Buchanan, ki so se vsi educirali pri J.L. Morenu. Ko je bil svet ustanovljen, so mu predsedovali ob že omenjenih Robertu Siroka, Donu Clarksonu in Jimu Enneisu, tudi Marjorie Creelman (geštalt), Dean Elefthery (psihiater, ki se je skupaj z ženo igralko Doreen Madden Elefthery educiral pri Morenu v New Yorku in bil zaslužen za širjenje psihodrame v Evropo v zgodnjih 60ih) ter Zerka Moreno.

Drugod po svetu obstajajo druge strokovne zveze in društva, npr. Australian and Aotearoa New Zealand Psychodrama Association, ki skrbi za ustrezne certificirane standarde v Avstraliji in na Novi Zelandiji.

Standardi izobraževanja pri nas so usklajeni z EAP (European Association of Psychotherapy) in FEPTO. Edukacija v Sloveniji sicer še ni akreditirana, ker edukacije še ni zaključila prva generacija slušateljev. Standarde študija, v katerem sem bil sam udeležen, je vzpostavil Inštitut za psihodramo iz Beograda, ki je akreditiran s strani obeh zgoraj omenjenih organizacij in ki je svoj program izvajal v Zagrebu v sodelovanju s Hrvaškim psihodramskim društvom oz. Centrom za psihodramo. Edukatorji beograjskega Inštituta za psihodramo so dr. Vladimir Milošević, dr. Slavko Mačkić, Nataša Veselinović, Ivana Slavković, Biljana Petrović, Bojana Glušac (vsi ECP), ob njih pa dr. Dragoljub Nedić, Danijela Radojević in dr. Nebojša Baba.

15. Katere so najpomembnejše objave in raziskave?

Ključne knjige in nekatere objave v slovenščini so omenil že na začetku. Ob teh velja omeniti članke Simone Prosen in Marinke Pahole, ki sta v Klip: reviji za teorijo in prakso klinične psihologije objavili članek *Psihodrama* (2009), v Kairos: slovenski reviji za psihoterapijo pa Vidiki navezanosti pri psihodramski skupini na Enoti za motnje hranjenja Psihiatrične klinike Ljubljana (2010), *Pojmovanja človeka v Morenovi psihodrami* (2011) ter *Človek kot igravec vlog: teorija vlog v psihodrami* (2013).

Psihodramo sicer obravnava tudi Peter Praper v učbeniku *Skupinska psihoterapija – od mitologije do teorije* (2008). V zborniku *Umetnostno ustvarjanje kot terapija* (uredila Breda Kroflič) (2019) je članek Vladimirja Miloševića: *Psihodrama – kreativna pot v spremembo*. V knjigi *Psihoterapija*, ki so jo uredili Maša Žvelc, Miran Možina in Janko Bohak, je poglavje o psihodrami, ki ga je napisala Jasna Vešligaj Damiš

Ko je govora o raziskavah: s slovenskimi raziskavami nisem natančno seznanjen, ampak po svetu je znanstvena validacija psihodramske psihoterapije

obsežna in ustreza vsem 15 EAP standardom, ki so potrebni, da bi modaliteta bila opredeljena za znanstveno veljavno³.

Morda lahko opozorim na knjigo/zbornik *Psychodrama: Empirical Research and Science 2* (*Psychodrama: Empirische Forschung und Wissenschaft 2*) iz leta 2016⁴, ki so jo uredili Christian Stadler, Michael Wieser in Kate Kirk in ki vzpostavlja razširjeno empirično bazo psihodrame preko skoraj 50 avtorjev ter navedem npr. izraelsko-ameriško raziskavo iz leta 2019 (*Integrative systematic review of psychodrama psychotherapy research: Trends and methodological implications*), ki je analizirala objavljene študije na področju psihodrame v 10-letnem obdobju (2007-2017)⁵ ali meta-analizo učinkovitosti psihodramskih tehnik iz leta 2003 (*The Effectiveness of Psychodramatic Techniques: A Meta-Analysis*)⁶, ki na podlagi petindvajsetih eksperimentalnih študij kaže na primerljivo ali boljšo učinkovitost kot pri (splošni) skupinski psihoterapiji (tehniko zamenjave vlog in dubliranja sta se pokazali kot najučinkovitejši intervenciji). Učinkovitost metode potrjuje npr. portugalska študija učinkovitosti psihodrame iz leta 2018⁷ (*Studying the Efficacy of Psychodrama With the Hermeneutic Single Case Efficacy Design: Results From a Longitudinal Study*) in vrsta drugih študij.

16. Kaj se dogaja v različnih regijah, mestih, področjih Slovenije?

Psihodrama je zaenkrat, kolikor mi je znano, redno prisotna v Ljubljani, Kopru oz. Izoli in na Kruščah ter občasno v Mariboru.

17. Kako je psihodrama prispevala k razvoju psihoterapije v Sloveniji?

Težko sodim, kakšno vlogo je psihodrama odigrala v Sloveniji. Morda jo to v veliki meri še le čaka. Vsekakor pa se zdi, da je tam, kjer je imela svoj čas in prostor – npr. na Univerzitetni psihiatrični kliniki in morda tudi drugod – odigrala pomembno vlogo, ki bi jo znali bolje oceniti drugi. Moreno in psihodrama pa sta vsekakor ogromno prispevala k razvoju psihoterapije.

18. Kako vidite prihodnost psihodrame v Sloveniji?

Za psihodramo v Sloveniji obstaja vse več zanimanja. Ni razloga, da se ne bi razvila in postala tudi pri nas vse bolj uveljavljena.

3 <https://www.fepto.com/organization/scientific-validation-of-psychodrama-therapy>

4 <https://www.springer.com/gp/book/9783658130145>

5 <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6380607/>

6 https://www.researchgate.net/publication/232466088_The_effectiveness_of_psychodramatic_techniques_A_meta-analysis

7 <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2018.01662/full>